

УДК 316.356.2: 347.156

*Стрельник О.О., канд. соціол. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка***МАТЕРИНСТВО ТА ТУРБОТА ПРО ДІТЕЙ У СУСПІЛЬСТВІ РИЗИКУ¹***Актуалізовано пізнавальні можливості концепту “суспільство ризику” для виявлення глибинних передумов сучасних материнських практик. Йдеться про два виміри актуалізації цього концепту: вплив суспільства ризику на репродуктивні установки та репродуктивні практики жінок і вплив суспільства ризику та обумовленої ним “культури страху” на повсякденні практики турботи про дітей.**Ключові слова: суспільство ризику, материнство, турбота про дітей.*

Материнство як самостійний об’єкт концептуальних (україно- та російськомовних) розробок у пострадянських країнах досліджено здебільшого у працях психолого-педагогічного, соціально-філософського та культурологічного спрямування. У переважній більшості цих праць наголошується на функціональності материнства, його значенні для розвитку дитини, реалізації функції біологічного та соціального відтворення (Г. Філіпова), а також трансляції культурних цінностей (В. Раміх, Н. Рудова, Л. Троніна, Є. Шамаріна та інші). Цей підхід втілено в концептуалізації “відповідального батьківства” та “культури материнства” (зокрема, такими вченими, як І. Братусь, Л. Буніна [1], О. Лещенко [2], Н. Максимовська [3], Н. Шевченко [4]); дослідженнях готовності до материнства (Н. Даниленко, Н. Дармоштрюк, Є. Міронова, О. Тиунова), адаптації до ролі матері (І. Земзюліна, О. Подобіна, Л. Рудіна), дисфункціональної (девіантної) материнської поведінки (А. Брутман, А. Варга, Т. Гущина, О. Копил, М. Радіонова, І. Хамітова та інші). У цих концептуальних розробках батьки розглядаються як ресурс, покликаний розв’язувати завдання демографічного розвитку країни [1, с. 1; 3, с. 3] і реалізовувати запити держави та суспільства щодо відповідального виконання батьківських обов’язків громадянами [1, с. 1; 2, с. 4; 4, с. 2–3]. Батьківські та материнські ролі у межах функціонально-рольового підходу характеризуються як різні, але рівнозначні. Отже, ігнорується гендерований характер інституту та практик материнства, а також включення материнства до системи гендерної нерівності. У соціологічних студіях функціонально-рольовий підхід представлений концептуальними розробками материнства як соціального інституту. У центрі цього підходу – батьківські ролі та специфічні функції материнства, пов’язані з біологічним і соціальним відтворенням населення (Є. Луценко, Л. Сологуб, А. Шрайбер). Таким чином, категорія ризику хоч і застосовується у цих дослідженнях імпліцитно, проте йдеться переважно

¹ Висловлюю подяку завідуючій Центру практичної психології та соціальної роботи міського методичного кабінету Управління освіти виконавчого комітету Полтавської міської ради Тетяні Горошко та комунальній установі “Обласний молодіжний центр” Полтавської обласної ради за сприяння у реалізації польового етапу дослідження у м. Полтава.

про макросоціальні виміри таких ризиків для суспільства, пов'язаних із зниженням народжуваності, безвідповідальним батьківством, зростанням соціального сирітства тощо. Подібним чином макросоціальні характеристики таких ризиків слугують фокусом соціально-економічної концептуалізації “ризиків репродуктивної праці”, здійсненої Т. Внуковською [5].

Отже, **мета статті** – показати пізнавальні можливості концепту “суспільство ризику” для пояснення материнських практик, у тому числі в сучасному українському суспільстві. Увага зосереджуватиметься на впливі цих ризиків на матерів (їх репродуктивні установки та повсякденні практики піклування про дітей).

Проблемна ситуація, що покладена в основу статті, пов'язана з процесами індивідуалізації та раціоналізації, ризиками та непевністю сучасності (З. Бауман, У. Бек, Е. Гіденс, Д. Лаптон), що мають різне значення для жінок і чоловіків. Можливості вільного вибору життєвих траєкторій і самореалізації, що є відкритими у сучасних суспільствах, спричиняють появу нових конфліктів, суперечностей і гендерних нерівностей. Прикладом таких суперечностей є те, що активне залучення жінок до сфери зайнятості та актуалізація цінностей професійного зростання в їх життєвих стратегіях не супроводжується когерентними змінами гендерного розподілу праці у сфері приватного. У той час як життєві траєкторії та біографії чоловіків не зазнають суттєвих змін у зв'язку з народженням дітей, жінки, залучаючись у турботу про дітей, можуть обмежувати своє професійне зростання й відмовляються від економічної самостійності (У. Бек, Е. Бек-Гернсгайм), що може мати негативні наслідки для їх позицій на ринку праці. Таким чином, через соціально-економічну нестабільність, високий рівень розлучуваності, гендерну нерівність на ринку праці та бідність материнських сімей, материнство в сучасному українському суспільстві перетворюється на фактор ризику, вплив якого не здатні компенсувати наявні інструменти сімейної політики.

Стаття ґрунтується на таких *емпіричних даних*: 1) дані та обстеження Державної служби статистики (2005–2016 рр.) та дані досліджень, проведених колективом Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України (2008–2012 рр.); 2) результати авторського дослідження “Повсякденні практики поєднання матерями оплачуваної праці та піклування про дітей”, здійсненого з грудня 2014 р. по червень 2015 р. у м. Полтава ².

² Об'єкт дослідження – матері, які працюють за наймом та мають принаймні одну дитину віком до 10 років (когорти дітей дошкільного віку, які відвідують дитячий садок, та молодшого шкільного віку). Генеральна сукупність дослідження становить орієнтовно 13 730 осіб (за авторськими розрахунками на основі даних статистики про кількість дітей цієї вікової групи у місті, коефіцієнта народжуваності та рівня зайнятості матерів). Вибірка кількісного етапу дослідження становить 373 респондентки. Польовий етап дослідження здійснювався через мережу дитячих садків і шкіл, що були відібрані випадковим чином у різних районах міста. Для реалізації якісної частини дослідження проведено 15 напівструктурованих інтерв'ю. Чотири інформантки рекрутовано з мого найближчого оточення, решта – за допомогою анкетного опитування, під час якого респонденткам було запропоновано залишити номер телефону для участі в інтерв'ю.

Сучасне суспільство ризику та непевності є предметом теоретизування багатьох соціологів (З. Бауман, У. Бек, Е. Гіденс). З. Бауман визначає три сутнісні риси індивідуалізованого постмодерного суспільства, пов'язані з непевностями та ризиками: втрата індивідами контролю над більшістю значущих процесів, незахищеність перед цими неконтрольованими змінами та прагнення відмовитися від досягнення перспективних цілей заради одержання миттєвих результатів [6]. “Явище, що дослідники прагнуть сьогодні осягнути, це сукупний досвід непевності людини в її становищі, у правах і доступності засобів існування, непевності відносно наступності та майбутньої стабільності, відсутність безпеки для фізичного тіла індивіда, його особистості та їх продовжень – майна, соціального оточення, спільноти” [6, с. 194]. Непевності та ризики властиві, насамперед, ринку праці, але вони призводять також до послаблення та розриву людських стосунків, у тому числі шлюбних і сімейних зв'язків. “Обов'язки, які дійсні “доки смерть не розлучить нас”, перетворюються на контракти, що діють “поки випробовується задоволення”, контракти, що є тимчасовими за своїм визначенням... Інакше кажучи, пута партнерства розглядаються як речі, що слід споживати, а не виробляти...”. Як наслідок, від шлюбу індивіди очікують негайного задоволення та немає сенсу прагнути зберегти шлюбні стосунки за будь-яку ціну, оскільки є можливість їх розірвати [6, с. 197].

Негативний вплив процесів індивідуалізації (їх зв'язок з непевністю) на сімейні відносини виявили також У. Бек та Е. Бек-Гернсгайм. Вони зазначають, що оскільки в доіндустріальних суспільствах переважали економічні мотиви укладання шлюбів, експектації щодо шлюбу були нижчими, а розчарування – меншим. На противагу шлюбом традиційного типу, сучасні шлюби є переважно романтичними союзами, заснованими на любові, емоційній підтримці та прагненні особистого щастя. Проте внаслідок процесів індивідуалізації ці союзи стають уразливими, невизначеними та нестійкими, адже важко побудувати стосунки, коли кожен з партнерів прагне особистого щастя [7, с. 72]. Натомість батьківсько-дитячі взаємини є тривалішими та стабільними: “кохання між чоловіком та жінкою вже достовірно стало уразливим і схильним до провалу. Єдине, що залишається, – дитина. Вона забезпечує зв'язок більш базовий, глибший та надійніший, ніж будь-хто у суспільстві. Що більше інші стосунки стають замінними [...], тим більше дитина стає остаточною гарантією сталості, забезпечуючи якір для чийогось життя” [8, р. 73]. Отже, діти забезпечують почуття безперервності, безпеки та ідентичності, адже які б зміни не відбувались у житті батьків, вони завжди залишаються батьками, а діти перетворюються на останніх партнерів, які не полишають, та останнім засобом проти самотності [9, с. 165, 177].

Добровільна бездітність і малодітність є складними явищами, що спричинені різними факторами. Можемо припустити, що суспільство ризику двобічно впливає на репродуктивну поведінку. Так, психологічні мотиви народження дитини дійсно можуть бути пов'язані з подоланням екзистенційної непевності, про що вже зазначалося. Водночас однією з мотивацій свідомої бездітності або малодітності може бути страх відповідальності за долю дітей у суспільстві ризику та нестабільності. Так, за результатами дослідження репродуктивної поведінки, проведеного Інститутом

демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України у 2008 р., 47,7% опитаних як причину відтермінування народження дітей зазначили невпевненість у майбутньому дітей, а 29,5% – нестабільність економічної та політичної ситуації в країні [10, с. 139].

Перший напрям актуалізації концепту ризику для дослідження репродуктивних і материнських практик у сучасному українському суспільстві пов'язаний із соціально-економічними ризиками для сім'ї та жінки зокрема, що сполучені з народженням дитини.

По-перше, соціологи та демографи зазначають, що суттєвим фактором бідності в Україні є наявність і кількість дітей у сім'ї [11]. Так, комплексний аналіз рівня споживання домогосподарств з дітьми, проведений у 2010 р. Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України спільно з фондом ЮНІСЕФ, демонструє значну економічну нерівність домогосподарств з дітьми та без дітей, що виявляється, зокрема, в рівні споживчих витрат і незбалансованості раціону харчування. У домогосподарствах з дітьми рівень споживання усіх без винятку груп продуктів є нижчим, ніж у домогосподарствах без дітей [12, с. 10–11].

По-друге, такі ризики спричинені нестабільністю шлюбних стосунків і високою ймовірністю утворення материнської сім'ї після розлучення. За даними Державної служби статистики України, в нашій країні у 2012 р. було зареєстровано 278 тис. шлюбів і понад 168 тис. розлучень. За кількістю розлучень Україна з середнім показником 4 розлучення на рік на одну тисячу населення посідає третє місце в Європі після Росії та Білорусі³. Після розлучення дитина залишається жити, як правило, з матір'ю. Гострою є проблема невиконання аліментних зобов'язань у випадку розлучення, що підсилює ризики бідності материнських сімей. Так, за інформацією, оприлюдненою Уповноваженим Президента України з прав дитини М. Кулебою, протягом 2015 р. в органах Державної виконавчої служби перебувало 671 449 виконавчих проваджень про примусове стягнення аліментів, враховуючи рішення іноземних судів⁴. Означені соціально-економічні ризики для материнських сімей загострюються гендерною нерівністю на ринку праці України та уразливістю позицій жінок через поширені прояви їх дискримінації [13; 14]. Так, згідно з даними державної статистики, у 2016 році середній рівень оплати праці жінок поступався середньому розміру оплати праці чоловіків на 25%⁵.

По-третє, народження дитини (насамперед, кількох дітей) спричиняє появу конфлікту між оплачуваною працею та піклуванням про дітей. Демографи України припускають, що переобтяження жінки великою кількістю ролей, які вона відіграє у сучасному суспільстві, зумовлює її прагнення “звільнитися” від деяких з них. Так, за

³ Кожен другий шлюб в Україні розпадається через нерозуміння і алкоголізм. *Независимое бюро новостей*. URL: <http://nbnews.com.ua/ua/tema/98031/> (дата звернення: 12.01.2014).

⁴ Стенограма комітетських слухань на тему: “Аліментні зобов'язання на утримання дитини: проблеми і шляхи вирішення”. URL: <http://komsport.rada.gov.ua/uploads/documents/30674.pdf> (дата звернення: 22.12.2016).

⁵ Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 23.12.2016).

результатами обстеження праці, проведеного Державним комітетом статистики України у 2005 р., понад половину жінок, які мають дітей дошкільного віку, заявили, що їм “порівняно складно”, “складно” або “не вдається” поєднувати роботу з виконанням домашніх обов’язків. Отже, дослідники висновують: щоб зберегти свою життєздатність у ринковому просторі та бути рівною у професійній конкуренції з чоловіками, найраціональнішим шляхом для жінки є обмеження кількості дітей [13, с. 53–54].

Ризики появи конфлікту між роботою та належною турботою про дитину зумовлені також соціокультурними змінами батьківства, пов’язані з підвищенням “стандартів материнства” та поширенням практик “інтенсивного”, “відповідального”, “дитиноцентричного” материнства в сучасній батьківській культурі (Ш. Гейз, О. Ісупова). Сучасні практики материнства стають більш інтенсивними у сенсі часу, уваги та зусиль, що матері приділяють своїм дітям порівняно з попередніми поколіннями. У пострадянських суспільствах протягом 1990–2000-х рр. як в суспільних очікуваннях, так і уявленнях батьків поступово формується стійка позиція: хороші батьки “займаються” своїми дітьми. Ідеологія “нового батьківства” формується навколо уявлення про благополуччя дитини, що містить не тільки фізичне та матеріальне благополуччя, але й якість взаємин батьків і дітей, побудованих на основі емпатії, довіри та партнерства (Є. Асонова, М. Майофіс та І. Кукулін; Л. Шпаковская та Ж. Чернова). Оскільки у межах гендерного розподілу праці жінки є відповідальними за сферу приватного, ці соціокультурні зміни впливають у першу чергу на практики материнства. “Інтенсивне материнство” характеризується рядом проявів: материнство набуває характеру особливої діяльності, що вимагає не тільки любові до дитини, але й особливих знань, умінь і компетенцій; піклування про дітей вже не є виключно “природним” процесом, спрямованим любов’ю до дитини чи традиціями виховання, а перетворюється на предмет рефлексії, вибору та прийняття рішень; сучасне материнство стає особливим типом “емоційної роботи” тощо. Поряд з підвищенням “стандартів материнства” спостерігається активне залучення жінок до ринку праці, який залишається недружнім до працівниць із сімейними обов’язками [15].

Отже, матері виявляються затиснутими між вимогами ринку праці та соціокультурними приписами “інтенсивного материнства”, а народження дитини спричиняє серйозні наслідки для життєвих траєкторій жінок. Хоча як жінки, так і чоловіки в Україні орієнтовані на малодітність [10, с. 121], репродуктивні установки жінок часом стають підставою для їх звинувачення в демографічній кризі, у кризовому стані материнства, що розглядаються як спричинені домінантою кар’єрних і матеріалістичних життєвих цінностей на шкоду цінностям материнства. Так, однією з причин низької народжуваності науковці називають залучення жінок до сфери оплачуваної зайнятості, до закликів реставрації класу домогосподарок ⁶. Насправді теза про зв’язок високого рівня жіночої зайнятості та низької народжуваності

⁶ Так, знаний російський соціолог А. Антонов зазначає: “Для нормалізації демографічної, а також соціальної структури (зменшення частки бідних і збільшення частки забезпечених класів) потрібно не просто відновити клас сімейних домогосподарок, усунених в радянський час, а наповнити новим змістом соціальну роль матері, щоб вона могла мати функції вчительки, виховательки, няні та домашньої господині” [16].

видається спрощеною та не підтверджується даними порівняльної європейської статистики. Так, Швеція має високі показники жіночої зайнятості поряд з вищими за середні у Європі показниками народжуваності, тоді як, наприклад, в Італії та Греції показники жіночої зайнятості та народжуваності є низькими [17, р. 30].

Другий напрям актуалізації концепту ризику пов'язаний з впливом суспільства ризику та непевності на повсякденні практики турботи про дітей. Сучасне суспільство характеризується високою соціальною мобільністю, автономізацією індивідів і соціальною ізоляцією сімей. Гіпермобільність призводить до збільшення автономії індивідуальних домогосподарств, зменшення дружності до сусідів і загалом загострює батьківські тривоги відносно дитячої безпеки поза домом [18, р. 164].

Суспільство ризику спричиняє появу специфічних феноменів “культури страху” [19] та “параноїдального батьківства” [20]. Страх є не просто емоцією та психологічним станом, він є продуктом соціального конструювання. “Культура страху” впливає на соціокультурні смисли батьківства та турботи про дітей: сучасні уявлення про “відповідальне батьківство” спираються на приписи, що діти ніколи не мусять бути залишені наодинці, а дозвіл батьків залишатися дітям без нагляду конструюється як акт батьківської безвідповідальності [21, р. 12]. Так, в Україні медіа активно підтримують “культуру страху”: нещасні випадки, що відбулися з дітьми, залишеними без догляду, викрадення дітей, педофілія тощо – ці медійні теми посилюють батьківську тривогу щодо дитячої безпеки вдома та особливо поза ним.

Активізації батьківської тривоги у вітчизняному контексті сприяли зміни дитячої субкультури впродовж 1990-х років. Як зазначає російська дослідниця Є. Асонова, для покоління, дитинство якого припало на 1980-ті роки, було нормою дорослішати серед однолітків. Існували окремі простори (зокрема, двір) та час (до повернення батьків з роботи), коли дитина була залишена сама на себе. Це підживлювало формування особливої субкультури дитинства. Подальші трансформаційні перетворення спричинили зміни у житті дітей і батьків. Насамперед, збільшилася дитячо-батьківська залежність: діти дошкільного та молодшого шкільного віку практично перестали залишатися без догляду та проводити час у компаніях однолітків. Кримінальна ситуація 1990-х років призвела до того, що дітей з благополучних сімей не випускали на вулицю без супроводу дорослих. Дослідниця підсумовує, що з'явилося ціле покоління молодих людей, які в дитинстві виходили “в світ” тільки у супроводі мами, бабусі чи няні [22, с. 80].

“Культура страху” специфічним чином впливає на батьківські практики. Соціальна ізоляція внаслідок нуклеаризації сімей впливає на повсякденні практики організації догляду за дітьми. Якщо поряд немає родичів або сусідів, з якими налагоджено неформальні зв'язки, гостро стоїть питання, на які ресурси можна спиратись у випадку затримки батьків на роботі чи неможливості залишитися з хворою дитиною вдома. За даними авторського дослідження, у разі появи конфлікту між роботою та доглядом за

дитиною ⁷ 65% опитаних матерів вдаються до залучення ресурсу розширеної сім'ї: неформальних послуг по догляді за дітьми своїх батьків (бабусь, дідусів дитини), 39% розраховують на допомогу чоловіка, 4% – на допомогу колишнього чоловіка (що становить 16% матерів, які проживають самі (без чоловіка) з дитиною (дітьми); 3% – на допомогу сусідів, менше ніж 1% – на допомогу найманих працівниць. У цілому серед опитаних 13% не розраховують на жодну підтримку у такій ситуації, у тому числі 35% матерів, які проживають самі з дитиною (дітьми).

Батьківська тривога та підвищена увага до безпеки дитини створює додаткові темпорально-просторові напруження повсякденних практик турботи про дітей. Теми батьківських страхів, різноманітних загроз для дітей і бажання убезпечити від них дитину з'являлись у наративах більшості моїх інформанток. Так, матерями відзначається потенційна загроза з боку дорослих людей: “Раніше це все було набагато простіше. Хоча раніше батьки були також зайняті роботою. Але світ був добрішим, і люди були добрішими і простішими... Мені здається, що не було цих психічно хворих на вулиці, коли ти просто боїшся дитину залишати. Ми з сестрою ... цілими днями грали на вулиці. Мама була на роботі і ніхто не хвилювався, що ми десь пропадемо чи впадемо в якусь яму. Батьки хвилювались, але не так, як ми” (Наталія, дитині 5 років).

Проблема дитячої небезпеки поза домом не просто дискурсивно актуалізована, а є частиною організації повсякденного піклування про дитину. Так, мати щодня супроводжує дочку-першокласницю до школи та зі школи: “Розумієте, зараз такий час, скажімо, усі не особливо добрі і до дітей, і до дорослих... Страшно пускати дитину, щоб йшла сама. Хоча ми живемо недалеко від школи. Але я боюся. Так, вона знає, як через дорогу переходити, але я її воджу і забираю та в жодному разі саму не відпускаю. Я вважаю, що вона ще маленька. Може через те, що я виросла не у місті. Тобто в мене є страх, що у місті більше небезпеки для дитини, ніж у селі” (Оксана, дитині 7 років).

Місто, як небезпечний (на протизагугу селу) простір для дитини, розглядає Аліна: “О.С. А ти відпускаєш дочку саму гуляти? – Ні, ще рано. Може, через два-три роки. У селі вона сама гуляє, може сама й до магазину сходити. Там безпечно. А тут страшно поки” (Аліна, дитині 5 років).

Орієнтовним віком для початку самостійних прогулянок за оцінками матерів дітей дошкільного віку та практиками матерів дітей молодшого шкільного віку є 7 років, а відносно небезпечним простором – прибудинковий двір.

Небезпека міського простору пов'язується матерями, зокрема, з небезпекою дорожнього руху: “Щосереді Настя (дочка – О.С.) ходила на підготовчі заняття. І мені ніяк – чоловіка не було. І підготовче (дошкільні заняття у школі – О.С.) – у середу на 15.40. Тому я просила Микиту (старший син інформантки – О.С.) – постійно телефонувала: давай через підземний перехід, а там – через світлофор. Хоча він, коли був маленький (часу з ним возитися не було), то сам почав в школу їздити з другого класу. Я

⁷ Респонденткам пропонувалася проєктивна ситуація: “Уявіть, що дитина захворіла чи у дитсадку (школі) оголосили карантин, а Вам потрібно вийти на роботу. На чію допомогу Ви розраховуєте у догляді за дитиною?” (8-пунктова шкала із сумісними альтернативами).

вважала, що йому не потрібно дорогу переходити. Мене просто лякає дорога, що зараз водії не дуже уважні” (Ірина, двоє дітей 6 та 11 років).

Висновки. Отже, теоретична концепція “суспільства ризику” є плідною для дослідження сучасних практик материнства та дозволяє виявити їх зв’язок з процесами індивідуалізації, з ризиками та непевністю постмодерних суспільств. У статті йдеться про два напрями актуалізації цієї концепції.

По-перше, про вплив суспільства ризику на репродуктивну поведінку: однією з мотивацій малодітності є страх за долю дітей у суспільстві непевності та ризиків, а особливо – у суспільствах з економічною та політичною нестабільністю. Ці ризики є гендерно обумовленими та більш актуальними для жінок, що пов’язане з високою ймовірністю утворення материнської сім’ї та ризиками її бідності, появою конфлікту між оплачуваною та репродуктивною працею, а особливо в умовах підвищення соціокультурних “стандартів материнства” тощо.

По-друге, суспільство ризику та непевності впливає на повсякденність матерів. Батьківська тривога та підвищена увага до безпеки дитини в контексті “культури страху” створює додаткові темпорально-просторові напруження повсякденних практик турботи про дітей. Теми різноманітних загроз для дітей і бажання забезпечити від них дитину з’являлись у наративах більшості інформанток. Материнські страхи за безпеку дитини не тільки дискурсивно актуалізовані, але й обумовлюють організацію повсякденного піклування про дитину.

Список використаних джерел

1. Буніна Л.М. Формування у молодих сімей навичок усвідомленого батьківства засобами соціально-педагогічної підтримки в Північній Ірландії: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Луганськ: Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка, 2005. 20 с.
2. Лещенко О.Г. Соціально-педагогічні умови формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Луганськ: Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, 2010. 22 с.
3. Максимовська Н.О. Формування культури материнства жіночої молоді у соціально-педагогічному середовищі вищого навчального закладу: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Луганськ: Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, 2008. 20 с.
4. Шевченко Н.Ю. Соціально-педагогічні засади формування усвідомленого ставлення батьків до прав дитини: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Луганськ: Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка, 2006. 25 с.
5. Внуковская Т.Н. Теория и методология рисков репродуктивного труда: монография. Москва: Мир науки, 2014. 252 с.
6. Бауман З. Индивидуализированное общество/пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. Москва: Логос, 2002. 390 с.
7. Beck U., Beck-Gernsheim E. Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences. London: Sage, 2002. 221 p.

8. Beck U., Beck-Gernsheim E. *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity Press, 1995. 240 p.
9. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну/пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой; послесл. А. Филиппова. Москва: Прогресс-Традиция, 2000. 384 с.
10. Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні/Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Український центр соціальних реформ. Київ: АДЕФ-Україна, 2008. 256 с.
11. Черенько Л.М., Полякова С.В., Реут А.Г. та ін. Бідність та нерівні можливості дітей в Україні. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Український центр соціальних реформ, 2009. 288 с.
12. Черенько Л.М., Полякова С.В., Шишків В.С. та ін. Нерівні можливості дітей в Україні: аналіз та рекомендації для політики (на основі моніторингу щодо економічної нерівності домогосподарств та доступу дітей до послуг соціальної сфери)/Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Дитячий Фонд ООН (ЮНІСЕФ), Український Центр соціальних реформ. Київ: Видавництво "К.І.С.", 2011. 48 с.
13. Лібанова Е.М., Макарова О.В., Аксьонова С.Ю. та ін. Аналітичне дослідження участі жінок у складі робочої сили України. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, Український центр соціальних реформ, соціологічна агенція Центр "Соціальний моніторинг", Фонд ООН в галузі народонаселення, 2012. 212 с.
14. Вергуленко І., Гумен К., Тимець О., Ткаліч О. Матері на ринку праці. *Спільне. Журнал соціальної критики*. 2013. № 6. С. 70–77.
15. Стрельник О.О. Робочі місця, дружні та недружні до працівниць із сімейними обов'язками: за результатами соціологічного дослідження. *Український соціум*. 2015. № 4 (55). С. 75–84.
16. Антонов А.И. Институциональный кризис семьи и семейно-демографических структур в контексте социальных изменений и социального неравенства. *Семья и демографические исследования*. 2014. URL: <https://riss.ru/demography/demography-science-journal/5273/> (дата звернення: 08.01.2016).
17. Anxo D., Bosch G., Rubery J. Shaping the life course. *The Welfare State and Life Transitions*. Cheltenham: Edward Elgar, 2010. P. 1–77.
18. Franklin L., Crowby J. Everyday Fear: Parenting and Childhood in a Culture of Fear. *The Many Forms of Fear, Horror and Terror*/ed. by L. Franklin, R. Richardson. Oxford, United Kingdom: Inter-Disciplinary Press, 2009. P. 161–174.
19. Glassner B. *The culture of Fear: Why Americans Fear the Wrong Things*. New York: Basic Books, 1999. 304 p.
20. Furedi F. *Paranoid parenting: Why ignoring the experts may be best for your child*. Chicago: Chicago Review Press, 2002. 233 p.
21. Lee E. Introduction. *Parenting Culture Studies*. London: Palgrave Macmillan, 2014. P. 1–24.
22. Асонова Е. Новые ценности в детско-родительских отношениях. *Pro et Contra*. 2010. № 14 (1-2). С. 78–93.

References

1. Bunina, L.M. (2005). *Formuvannia u molodykh simej navychok usvidomlenoho batkivstva zasobamy sotsialno-pedahohichnoi pidtrymky v Pivnichnii Irlandii* [Forming skills of conscious parenthood by means of social-pedagogical support in Northern Ireland]. Luhansk: Luhansk Taras Shevchenko National University [in Ukrainian]
2. Leshchenko, O.G. (2010). *Sotsialno-pedahohichni umovy formuvannia vidpovidalnoho stavlennia do batkivstva u molodoho podruzzhzia* [The socio-pedagogical conditions of forming responsible attitude to parenthood of young married couples]. Luhansk: Luhansk Taras Shevchenko National University [in Ukrainian]
3. Maksimovska, N.O. (2008). *Formuvannia kultury materynstva zhinochoi molodi u sotsialno-pedahohichnomu seredovyshchi vyshchoho navchalnoho zakladu* [Formation of female youth maternity culture in social-pedagogical environment of a higher education institution]. Luhansk: Luhansk Taras Shevchenko National University [in Ukrainian]
4. Shevchenko, N.Yu. (2006). *Sotsialno-pedahohichni zasady formuvannia usvidomlenoho stavlennia batkiv do prav dytyny* [The social-pedagogical means of forming parents' conscious attitude to children rights]. Luhansk: Luhansk Taras Shevchenko National University [in Ukrainian]
5. Vnukovskaya, T.N. (2014). *Teoriya i metodologiya riskov reproduktyvnoho truda* [Theory and methodology of reproductive labor risks]. Moscow: Mir nauki [in Russian]
6. Bauman, Z. (2002). *Individualizirovannoe obshchestvo* [The Individualized Society]. Moscow: Logos [in Russian]
7. Beck, U., Beck-Gernsheim, E. (2002). *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: Sage [in English]
8. Beck, U., Beck-Gernsheim, E. (1995). *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity Press [in English]
9. Beck, U. (2000). *Obshchestvo riska. Na puti k drugomu modernu* [Risk Society: Towards a New Modernity]. Moscow: Progress-Traditsiya [in Russian]
10. *Shliub, simia ta ditorodni oriantatsii v Ukraini* [Marriage, family, and reproductive orientations in Ukraine]. (2008). Kyiv, ADEF-Ukraina [in Ukrainian]
11. Cherenko, L.M., Poliakova, S.V., Reut, A.G. et al. (2009). *Bidnist ta nerivni mozhyvosti ditei v Ukraini* [Poverty and unequal opportunities for children in Ukraine]. Kyiv: Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of National Academy of Science of Ukraine, United Nations Children's Fund (UNICEF), Ukrainian Center for Social Reforms [in Ukrainian]
12. Cherenko, L.M., Poliakova, S.V., Shyshkiv, V.S. et al. (2011). *Nerivni mozhyvosti ditei v Ukraini: analiz ta rekomendatsii dlia polityky (na osnovi monitorynhu shchodo ekonomichnoi nerivnosti domohospodarstv ta dostupu ditei do posluh sotsialnoi sfery)* [Unequal opportunities of children in Ukraine: Analysis and Recommendations for Policy (based on monitoring of economic inequality of households and children's access to social services)]. Kyiv, Vydavnytstvo "K.I.S." [in Ukrainian]
13. Libanova, E.M., Makarova, O.V., Aksonova, S.Yu. et al. (2012). *Analychne doslidzhennia uchasti zhinek u skladi robochoi syly Ukrainy* [The analytical study of women's

participation in the labor force in Ukraine]. Kyiv: Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of National Academy of Science of Ukraine, Ukrainian Center for Social Reforms, Center “Social Monitoring”, United Nations Population Fund [in Ukrainian]

14. Verhulenko, I., Gumen, K., Timets, O., Tkalich, O. (2013). *Materi na rynku pratsi* [Mothers on the labor market]. *Spilne. Zhurnal sotsialnoi krytyky* [Common. The Journal of Social Criticism], 6, 70-77 [in Ukrainian]

15. Strelnyk, O.O. (2015). *Robochi mistsia, druzhni ta nedruzhni do pratsivnits iz simeinymy oboviazkamy: za rezultatamy sotsiologichnoho doslidzhennia* [Family (un)friendly workplaces: the results of sociological survey]. *Ukr. socium* [Ukrainian society], 4 (55), 75-84 [in Ukrainian]

16. Antonov, A.I. (2014). *Institutsional'nyi krizis sem'i i semeino-demograficheskikh struktur v kontekste sotsial'nykh izmenenii i sotsial'nogo neravenstva* [Institutional crisis of the family and family-demographic structures in the context of social change and social inequality]. *Sem'ya i demograficheskie issledovaniya* [Family and demographic studies]. URL: <https://riss.ru/demography/demography-science-journal/5273/> [in Russian]

17. Anxo, D., Bosch, G., Rubery, J. (2010). *Shaping the life course. The Welfare State and Life Transitions*. Cheltenham: Edward Elgar [in English]

18. Franklin, L., Crowby, J. (2009). *Everyday Fear: Parenting and Childhood in a Culture of Fear*. In L. Franklin, R. Richardson (Eds.), *The Many Forms of Fear, Horror and Terror* (pp. 161–174). Oxford, United Kingdom: Inter-Disciplinary Press [in English]

19. Glassner, B. (1999). *The culture of Fear: Why Americans Fear the Wrong*. New York: Basic Books [in English]

20. Furedi, F. (2002). *Paranoid parenting: Why ignoring the experts may be best for your child*, Chicago: Chicago Review Press [in English]

21. Lee, E. (2014). *Introduction*. In *Parenting Culture Studies*. London: Palgrave Macmillan [in English]

22. Asonova, E. (2010). *Novye tsennosti v detsko-roditel'skikh otnosheniyakh* [The new values in parents and children relationships]. *Pro et Contra*, 14 (1-2), 78-93 [in Russian]

Отримано 10.01.17 та оновлено 31.01.17

Стрельник Е.А., доцент, канд. социол. наук, докторант кафедры социологических структур и социальных отношений факультета социологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, ул. Владимирская, 64/13, Киев, 01601, Украина, e-mail: olena.strelnyk@gmail.com

МАТЕРИНСТВО И ЗАБОТА О ДЕТЯХ В ОБЩЕСТВЕ РИСКА

Актуализированы познавательные возможности концепта “общество риска” для выявления глубинных предпосылок современных материнских практик. Речь идет о двух измерениях актуализации этого концепта: влиянии общества риска на репродуктивные установки и репродуктивные практики женщин и влиянии общества риска и обусловленной им “культуры страха” на повседневные практики заботы о детях.

Ключевые слова: общество риска, материнство, забота о детях.

Strelnyk O.O., PhD. (Sociology), Postdoctoral Research Fellow, Department of Sociological structures and social relations, Faculty of Sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 64/13, Volodymyrska Str., Kyiv, 01601, Ukraine, e-mail: olena.strelnyk@gmail.com

MOTHERING AND CARE FOR CHILDREN IN A RISK SOCIETY

The author evaluates the theoretical potential of the "risk society" concept for research of contemporary mothering. The paper is based on statistical data as well as on author's study of practices of combining paid labor and care for children by employed mothers. The author distinguishes two dimensions of applying the concept of risk society. First, the impact of a society of risk and uncertainty on women's reproductive attitudes and practices. One of the motivations of postponed childbirth and fertility intentions on giving birth to only one child is fear for the fate of children, especially in societies with economic and political instability. These risks are gendered, that is caused by high probability of divorce in Ukraine and high number of mother-headed families in Ukraine, the risk of poverty of these families, and the emergence of conflict between paid and reproductive labor, especially in terms of increasing social and cultural "standards of motherhood". Secondly, it is the impact of risk society and "culture of fear" on everyday mothering practices. The author's research demonstrates that issue of parental fears, various threats to children and the mothers' desire to protect the child from them is a part of the contemporary mothers' narratives. The mothers' ideas of space outside the home as a dangerous for the child is more than just a discourse, but also is a part of the daily care practices for the child.

Keywords: risk society, uncertainty, mothering, childcare, Ukraine.